

*Барко В. І., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної та соціальної психології Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)
Чеботарьов Е. В., старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки, ННІУ Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)*

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ ДО ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ МАСОВИХ ЗАХОДІВ

Стаття присвячена актуальним питанням психологічної підготовки персоналу органів внутрішніх справ до охорони громадського порядку при проведенні масових заходів. Розглядаються психологічні і організаційні чинники, які сприяють ефективній психологічній підготовці особового складу міліції до професійної діяльності в умовах ускладненої оперативної обстановки.

Статья посвящена актуальным вопросам психологической подготовки персонала органов внутренних дел к охране общественного порядка при проведении массовых мероприятий. Рассматриваются психологические и организационные факторы, содействующие эффективной психологической подготовке личного состава милиции к деятельности в условиях усложненной оперативной обстановки.

The article is devoted to actual aspects of theory and practice of psychological training of Law Enforcement Bodies' personnel to activity under complicated conditions, particularly while protection public order during football matches and tackling aggressive crowd. Some psychological and organizational factors of effective personnel training are observed as well.

Постановка проблеми. Невдовзі в Україні та Польщі буде проводитися фінальна частина чемпіонату Європи з футболу. На співробітників органів внутрішніх справ та військовослужбовців внутрішніх військ МВС України, покладається одне з найважливіших завдань - забезпечення громадської безпеки (ГБ) та охорона громадського порядку (ОП), припинення групових і масових його порушень під час проведення цих міжнародних спортивно-масових заходів.

Останнім часом у багатьох європейських державах, у тому числі в Україні, відмічається зростання кількості порушень громадського порядку з боку молодіжних неформальних угруповань, спортивних фанатів. Порушення громадського порядку нерідко характеризуються зухвалістю та жорстокістю, заподіянням матеріального збитку стадіонам, транспортним засобам та майну громадян. Дії хуліганів іноді супроводжуються нанесенням фізичних пошкоджень громадянам, нерідко правопорушення спричиняють появу психологічних травм. Працівники органів внутрішніх справ, які забезпечують охорону громадського порядку та громадську безпеку під час проведення спортивно-масових заходів також піддаються впливу несприятливих психотравматичних

чинників, таких, як необхідність приймати відповідальні рішення в умовах дефіциту часу; несподіваність виникнення загрози з боку хуліганів; перебування в стресогенних ситуаціях, які загрожують життю та здоров'ю працівників міліції тощо.

Отже, питання психологічної підготовки особового складу ОВС до протидії стресогенним чинникам в складних умовах, забезпечення особистої, у тому числі психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку України є дуже важливими та актуальними і є метою даної статті.

Стан дослідження проблеми
Проблемам психологічного забезпечення професійної діяльності співробітників органів внутрішніх справ України у своїх працях розглядали Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, О.М. Бандурка, В.І. Барко, Л.М. Балабанова, І.В.Ващенко, І.Ю. Воробйова, Ю.Б. Ірхін, Л.І. Казміренко, В.О. Лефтеров, С.Ю. Лебедева, О.М. Логачов, В.С. Медведєв, Л.І. Мороз, О.М. Морозов, О.В. Тімченко, О.В. Шаповалов, Г.О. Юхновець, С.І. Яковенко та багато інших дослідників [1-5]. Відзначається, що невід'ємною частиною забезпечення охорони громадського порядку та громадської безпеки під час підготовки та проведення масових заходів є психологічне супроводження міжнародних спортивно-

масових заходів. Однак у наукових дослідженнях питання психологічної підготовки особового складу до ефективних дій при проведенні масових спортивних заходів розглядалися недостатньо.

Виклад основних положень. З метою забезпечення ефективної підготовки співробітників міліції до ефективних дій в умовах масовидної поведінки вважаємо за доцільне, перш за все, надати працівникам міліції необхідні знання щодо теоретичних і прикладних аспектів діяльності в ситуаціях контактування із натовпом, а також сформувати вміння професійно діяти в таких складних умовах.

Як відомо, люди і окрема людина навіть не зазнаючи на собі психічного тиску з боку інших, а тільки сприймаючи їх поведінку, заражаються, підкоряються і наслідують її. Іноді, піддавшись інтересу, простій зацікавленості, люди приєднуються до групи, що розглядає і обговорює якусь подію. Зростаючи кількісно, заражаючись загальним настроєм і інтересом, вони поступово перетворюються на неструнке, неорганізоване скупчення людей, позбавлених ясно усвідомлюваної спільності цілей, але взаємно пов'язаних схожістю емоційного стану і загальним об'єктом уваги [2, 3].

При об'єднанні малих груп, що складаються з індивідів, які гніваються з певного приводу, в досить велику групу, різко зростає вірогідність прояву стихійної поведінки. Останнє може бути спрямоване на вираження почуттів, які люди переживають, оцінок і думок або на зміну ситуації через дію. Натовпом, як суб'єктом масових форм позаколективної поведінки, часто стає: публіка, під якою розуміється велика група людей, що виникає на основі загальних інтересів, часто без якої-небудь організації, але при ситуації, яка зачіпає загальні інтереси і допускає раціональне обговорення; сукупність індивідів, що становлять численну аморфну групу і не мають у своїй більшості між собою прямих контактів, але пов'язаних яким-небудь загальним більш менш постійним інтересом.

У масових формах поведінки велику роль відіграють неусвідомлювані процеси. На основі емоційного збудження виникають стихійні дії у зв'язку з якими-небудь вражаючими подіями, що зачіпають головні цінності людей в ході, наприклад, їх боротьби за свої інтереси і права. Основні

механізми формування натовпу і розвитку її специфічних якостей - циркулярна реакція (наростаюче взаємно спрямоване емоційне зараження), а також чутки [3-4].

Психологами визначені основні етапи формування натовпу, з якими важливо ознайомити працівників міліції.

Утворення ядра. Однією з істотних ознак натовпу є випадковий склад людей, проте формування натовпу починається з деякого ядра, яким виступають призвідники. Первинне ядро може скластися під впливом раціоналістичних міркувань і ставити перед собою цілком певну мету. Але надалі ядро обростає лавиноподібно і стихійно. Натовп збільшується, вбираючи в себе людей, які, здавалося б, нічого спільного один з одним до цього не мали. Спонтанно натовп утворюється в результаті якої-небудь події, яка привертає увагу людей і народжує в них інтерес (цікавість). Будучи схвильованим цією подією, індивід, що приєднався до тих, хто вже зібрався, готовий втратити деяку частину свого звичайного самовладання і отримувати збуджуючу інформацію від об'єкту інтересу. Починається циркуляційна реакція, що спонукає присутніх проявляти схожі емоції і задовольняти нові емоційні потреби через психічну взаємодію.

Другий етап починається одночасно з процесом кружляння, в ході якого почуття ще більше загострюються і виникає готовність реагувати на інформацію, що поступає від присутніх. Внутрішнє кружляння на основі тривалої циркуляційної реакції наростає. Наростає і збудження. Люди виявляються схильними не лише до спільних, але і до негайних дій.

Третій етап формування натовпу - поява нового загального об'єкту уваги, на якому фокусуються імпульси, почуття і уява людей. Якщо спочатку загальний об'єкт інтересу складала збуджуюча подія, то на цьому етапі новим об'єктом уваги стає образ, що створюється в процесі кружляння в розмовах учасників натовпу. Цей образ - результат творчості самих учасників. Він розділяється усіма, дає індивідам загальну орієнтацію і виступає об'єктом спільної поведінки. Виникнення такого уявного об'єкту стає чинником, що об'єднує натовп в єдине ціле [1, 4].

Останній етап у формуванні натовпу складає активізація індивідів додатковим стимулюванням через збудження імпульсів,

відповідних уявному об'єкту. Таке стимулювання відбувається найчастіше на основі навіювання як результат дій лідера. Воно спонукає індивідів приступити до конкретних, часто агресивних, дій. Серед присутніх зазвичай виділяються призвідники, які і розгортають активну діяльність в натовпі і поволі направляють її поведінку. Це можуть бути політично і психічно незрілі а також екстремістське налаштовані особи.

Таким чином, чітко структурується склад натовпу. Ядро натовпу, або призвідники, - суб'єкти, завдання яких сформувати натовп і використовувати його руйнівну енергію з певною метою. Учасники натовпу - суб'єкти, що прилучилися до нього внаслідок тотожності своїх ціннісних орієнтацій з напрямом дій натовпу. Вони виявляються у сфері впливу натовпу і активно беруть участь в його діях. Особливу небезпеку представляють агресивні особи, які примикають до натовпу виключно з метою дати розрядку своїм невротичним, іноді садистським схильностям. Випадкові люди, що помилилися. Ці суб'єкти приєднуються до натовпу через помилкове сприйняття обстановки, їх підштовхує, наприклад, помилкове розуміння принципу справедливості. До натовпу також примикають обивателі. Вони не проявляють великої активності. Їх притягає ексцес як видовище, що хвилює, яке різноманітність їх нудне існування [6].

У натовпі знаходять собі місце люди із підвищеним сприйняттям, які піддаються загальному настрою, що заражає. Вони без опору віддаються у владу стихійних явищ. Учасниками натовпу бувають і просто цікаві, спостерігаючи з боку. Вони не втручаються в хід подій, проте їх присутність збільшує масовість і посилює вплив стихії натовпу на поведінку її учасників.

Якщо за основу класифікації натовпу узяти характер поведінки в ньому людей, то можна виділити декілька його типів. *Окказіональний натовп.* Утворюється на основі цікавості до несподівано виниклої події (дорожня аварія, пожежа, бійка і тому подібне). *Конвенціональний натовп.* Утворюється на основі інтересу до якої-небудь задалегідь оголошеної масової розваги, видовища або з іншого соціально значущого конкретного приводу.

Експресивний натовп. Формується як і конвенціональний. У ньому спільно виражається загальне відношення до якої-небудь події (радість, ентузіазм, обурення, протест і тому подібне). *Екстатичний натовп.* Є крайньою формою експресивного натовпу. Характеризується станом загального екстазу на основі взаємного ритмічно наростаючого зараження (масові релігійні ритуали, карнавали, рок-концерти і тому подібне).

За емоційною ознакою натовп включає наступні підвиди.

1. Агресивний натовп. Об'єднаний сліпою ненавистю до конкретного об'єкту (якого-небудь релігійного або політичного руху, структури). Зазвичай супроводжується побиттям, погромами, підпалами і тому подібним.

2. Панічний натовп. Зазвичай стихійно рятується від реального або уявного джерела небезпеки.

3. Користолюбний натовп. Вступає в неврегульований безпосередній конфлікт за володіння якими-небудь цінностями. Провокується владою, що ігнорує життєві інтереси громадян або що роблять замах на них (узяття штурмом місць в транспорті, що відходить, ажіотажна закупівля продуктів в підприємствах торгівлі, облога фінансових (наприклад, банківських) установ).

4. Повстанський натовп. Формується на основі загального справедливого обурення діями влади. Своєчасне внесення в нього організуючої складової здатне прославити стихійний масовий виступ до свідомого акту політичної боротьби.

Працівників міліції важливо ознайомити з психологічними властивостями натовпу. У когнітивній сфері натовп висловлює різноманітні властивості своєї психології [3-5].

Нездатність до усвідомлення. Важливими психологічними характеристиками натовпу є його інстинктивність і імпульсивність. Людський натовп живе виключно почуттям, логіка осоружна йому. Вступає в дію некерований стадний інстинкт, особливо коли немає лідера і ніхто не вигукує стримуючі слова команд. Загальні риси характеру, керовані несвідомим, об'єднуються разом в натовпі.

Здатність до уяви. У натовпу розвинена здатність до уяви. Він дуже сприйнятливий до вражень. Образи, що

вважають уяву натовпу, завжди бувають простими і ясними. Викликані ким-небудь образи, уявлення про яку-небудь подію або випадок по своїй жвавості у натовпі прирівнюються до реальних.

Колективні галюцинації. В уяві людей, що зібралися в натовпі, події зазнають спотворення.

Особливості мислення. Натовп мислить образами, і образ що виник в його уяві, у свою чергу викликає інші, що не мають ніякого логічного зв'язку з першим. Натовп не відділяє суб'єктивне від об'єктивного, вважає реальними образи, що виникли в думці і мають лише дуже віддалений зв'язок із фактом, що спостерігається. Міркування натовпу ґрунтуються на асоціаціях, але вони пов'язані між собою лише уявною аналогією і послідовністю, натовп здатний сприймати лише спрощені ідеї.

Натовпу також властиві категоричність (виражає авторитетність у своїх судженнях, нетерпимість); консерватизм (натовп почуває глибоку відразу до усіх нововведень і висловлює благоговіння перед традиціями); навіюваність (Фрейд розглядав натовп як людську масу, що перебуває під гіпнозом; джерелом навіювання в натовпі виступає ілюзія, народжена у одного якого-небудь індивіда завдяки спогадам; натовпу дуже легко вселити, наприклад, почуття обоженування, що примушує його знаходити щастя у фанатизмі, підпорядкуванні і готовністю жертвувати собою заради свого ідола); заражуваність (людина схильна до наслідування, думки і вірування поширюються в натовпі шляхом зараження); емоційність (у натовпі має місце таке соціально-психологічне явище, як емоційний резонанс).

Сила почуттів натовпу збільшується через відсутність відповідальності. Упевненість в безкарності і усвідомлення значної могутності дають можливість проявляти такі почуття і здійснювати такі дії, які немислимі і неможливі для окремої людини.

Сили натовпу спрямовані лише на руйнування. У натовпі найменше сперечання або заперечення негайно викликає лютю. Нормальний стан натовпу, що наткнувся на перешкоду, - це лютю. Натовп створюється головним чином на базі протиставлення спільноти об'єкту невдоволення. Натовп робить спільнотою

нерідко саме те, що "проти них". У натовпі протиставлення "ми" і "вони" досягає соціально значущої, нерідко дуже небезпечної величини. "Вони" перетворюються в образ ворога. Натовп поважає лише силу, і доброта його мало турбує, для натовпу доброта - одна з форм слабкості. Натовп потребує релігії, оскільки усі вірування засвоюються лише у тому випадку, якщо вони втілені в релігійну оболонку, що не допускає спростування.

У натовпі індивід набуває низки специфічних психологічних особливостей, які можуть бути йому не властиві в ізолюваному стані. Ці особливості чинять найбезпосередніший вплив на його поведінку в натовпі. Людину в натовпі характеризують такі риси: анонімність (загубившись в "безликій масі", поступаючи "як усі", людина перестає відповідати за власні вчинки); інстинктивність (у натовпі індивід віддає себе у владу інстинктам, яким ніколи, перебуваючи в інших ситуаціях, не дає волю); неусвідомлюваність (у натовпі зникає, розчиняється усвідомленість особистості).

З метою успішної протидії натовпу працівників міліції доцільно навчити оволодінню психологічними механізмами управління останнім.

Власні дослідження показують, що, працівникові міліції, перш за все, необхідно враховувати, що поведінка натовпу визначається наявністю або відсутністю в ньому лідера. Лідер в натовпі може з'явитися в результаті стихійного вибору і в порядку самопризначення. У натовпі переважає потреба підпорядкування, натовп жадає покорятися, інстинктивно підкоряється тому, хто оголошує себе його володарем. Натовп нетерпимий і довірливий відносно авторитету. Він шанує силу і мало піддається дії доброти, що означає для нього лише свого роду слабкість. Він вимагає від героя сили і навіть насильства. У натовпі людей вождь часто буває тільки ватажком, але роль його значна. Його воля - це ядро, навколо якого кристалізуються і об'єднуються думки. Роль ватажків полягає головним чином в тому, щоб створити віру, все одно яку. Саме цим пояснюється їх великий вплив на натовп. Найчастіше ватажками бувають психічно неурівноважені люди. Якою б не була ідея, яку вони оголошують і захищають, мета, до

якої вони прагнуть, їх переконання не можна похитати ніякими аргументами розуму.

Управління натовпом має подвійну природу, бо натовп - це об'єкт управління двох сил: з одного боку, керують лідери, ватажки; з іншої - натовпом займаються сили охорони громадського порядку, владні адміністративні структури. Можливості управління натовпом істотно розрізняються залежно від того, хто прагне бути в ньому лідером. Механізмами масової поведінки може скористатися політик з будь-якими поглядами і будь-якого морального рівня. У таких випадках натовп стає іграшкою в руках лідера. Лідери знають: щоб переконати натовп, потрібно спочатку зрозуміти, які почуття його надихають, вдати, що розділяють їх, а потім викликати в уяві натовпу образи. Натовпу потрібно завжди пред'являти які-небудь ідеї в цілісних образах, не вказуючи на їх походження. Оратор, що бажає заволодіти натовпом, повинен брати за основу "сильні" висловлювання. Перебільшувати, стверджувати, повторювати і ніколи не намагатись доводити що-небудь міркуваннями - ось способи аргументації для натовпу. Твердження тоді лише впливає на натовп, коли воно багаторазово повторюється в одних і тих же виразах: у такому випадку ідея впроваджується так міцно, що врешті-решт сприймається як доведена істина, вривається в області підсвідомого.

Знання механізмів формування натовпу допоможе працівникам міліції контролювати його поведінку. Досвід показує, що досягти цього можна у два основних способи:

а) пробудити усвідомлення індивідами своїх дій, повернути їм втрачене почуття самоконтролю і відповідальності за свою поведінку;

б) запобігти утворенню натовпу або розформувати натовп, що вже утворився.

Ефективними засобами реалізації зазначених способів працівниками міліції є наступні:

- переорієнтація уваги індивідів, що становлять натовп. Як тільки увага людей в натовпі опиняється розподіленою між декількома об'єктами, відразу ж утворюються окремі групи, і натовп, тільки що об'єднаний "образом ворога" або готовністю до спільних дій, тут же розпадається. Пригнічені впливом натовпу

риси особистісної структури індивідів оживають - кожна людина окремо починає регулювати свою поведінку. Натовп перестає бути активним, функціонуючим і поступово розсіюється;

- оголошення по гучномовцю про те, що прихованими камерами здійснюється відеозйомка учасників натовпу (цим самим розвінчується ілюзія анонімності дій);

- звернення до учасників натовпу з назвою конкретних прізвиськ, імен, по батькові, найбільш поширених в цій місцевості (цим руйнується ідея безкарності дій учасників натовпу);

- застосування заходів по захопленню і ізоляції лідерів натовпу. Якщо з якоїсь причини ватажок зникає і не заміщується негайно іншим, натовп знову стає простим збіговиськом без будь-якого зв'язку і стійкості. В цьому випадку легше проводити заходи по його розсіюванню;

- звернення до учасників натовпу із вимогою негайного припинення правопорушень, попередження про відповідальність за їх вчинення і про здійснення документування протиправних дій учасників заходу;

- попередження учасників про можливість застосування сили і спеціальних засобів, а в разі невиконання вимог працівників міліції – вжити заходів щодо припинення групових порушень громадського порядку шляхом поділу натовпу на дрібні групи та їх розсіювання, відокремлення та затримання активних учасників.

- здійснення завчасних заходів щодо формування у співробітників органів внутрішніх справ стану (відчуття) психологічної безпеки і готовності до дій в складних ситуаціях оперативно-службової діяльності, пов'язаною з охороною громадського порядку [4 - 6].

Вважаємо, що зазначені засоби є ефективними за умови завчасної цілеспрямованої роботи по формуванню у працівників підрозділів міліції (насамперед міліції громадської безпеки) навичок ефективної комунікації з громадянами і футбольними уболівальниками, представниками неформальних молодіжних угруповань. Особливо важливо розвивати у працівників підрозділів міліції уміння чинити ефективний вплив на громадян, футбольних уболівальників, оволодівати

Питання психології

навичками ефективних дій в умовах проявів масовидної поведінки; готувати співробітників органів внутрішніх справ до комунікації з іноземними громадянами і представниками засобів масової інформації; формувати у працівників міліції уміння виявляти лідерів (підбурювачів) натовпу, ізолювати їх, чинити психологічний вплив на натовп, запобігати масовим порушенням громадського порядку.

Висновки Досвід показує, що з метою досягнення психологічної підготовки особового складу органів внутрішніх справ до протидії натовпу при проведенні масових заходів ефективним є застосування навчальної технології професійно-психологічного тренінгу. В ході проведення тренінгу можливе комплексне вирішення завдань формування психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях

із паралельним підвищенням рівня ознайомлення працівників міліції з вимогами нормативних актів, що регламентують діяльність під час охорони громадського порядку, удосконаленням рівня фізичної підготовки. Досвід показує, що також доцільним є проведення спеціальних командно-штабних навчань з відпрацюванням тактики дій особового складу в типових та екстремальних ситуаціях, що можуть виникати під час охорони громадського порядку при проведенні масових заходів.

Досвід науково-педагогічного персоналу Національної академії внутрішніх справ свідчить про ефективність розглянутих підходів при здійсненні психологічної підготовки працівників міліції до охорони громадського порядку при проведенні масових заходів.

Література

1. Бандурка О.М., Венедиктов В.С., Тимченко О.В. Екстремальна юридична психологія в діяльності ОВС України: Науково-практичний посібник. – Харків: Вид-во Нац. університету внутрішніх справ, - 2005. 319 с.
2. Барко В.І., Ірхін Ю.Б. Розвиток комунікативних умінь працівників ОВС. - К.: РВЦ НАВСУ, 2005. – 98 с.
3. Барко В.І. Сучасні психологічні аспекти управління персоналом в органах внутрішніх справ. - Вісник АУ МВС. – К., 2007. – №4. – С. 41-52.
4. Барко В.І., Зелений В.І., Ірхін Ю.Б. Робоча книга керівника органу внутрішніх справ. - Вінниця: «Книга-вега», 2009. – 248 с.
5. Яременко А.О. Тактика дій ОВС по припиненню групових порушень громадського порядку під час масових заходів. – Мат. міжнародної наук-практич. конфер. «Забезпечення громадської безпеки правоохоронними органами». – Донецьк, 2009. – С.203-205.
6. Ратцель М. Задіяння спеціальних підрозділів поліції під час проведення чемпіонату світу з футболу 2006 у Німеччині. - Мат. міжнародної наук-практич. конфер. «Забезпечення громадської безпеки правоохоронними органами». – Донецьк, 2009. – С.30-35.